

İLK DÖNEM ROMANCILIĞIMIZDA DİKKAT ÇEKEN BİR CEMİYET

Ferhat Korkmaz^{1*}

¹Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kültür
Mahallesi, Batman*

*korkmaz1871@hotmail.com

Özet:Ahmet Mithat Efendi'nin birbirini takip eden, ikisini de 1875'te yazdığı *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrâr* ve *Zeyl-i Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrâr* romanları, çok sesli yapısıyla dikkat çeker. Tarihsel malzemeyi kurgusal bir atmosferde işlemekten hoşlanan Ahmet Mithat Efendi, romanlarında yarattığı karakterleri ölümsüzleştirmeyi başarmıştır. Bu unutulmayan karakterlerden biri de Orta Doğu, Avrupa ve Afrika'da gezerek ajanlık yapan, iç karışıklıklar yaratarak ülke iktidarlarını dönüştürmeyi planlayan ve gerçek adı Domingo Badia Y Lebligh olan Dominico Badia'dır. Fenelon'un *Telemak* ve Alexander Dumas Pere'in *Monte Cristo Kontu* romanlarından ilham alan Ahmet Mithat Efendi, protagonist olan Hasan Mellâh vasıtasıyla bir yandan Telemakhos'un yerli biçimini ortaya koyarken bir yandan da Dominico Badia'nın takibi sayesinde Avrupa, Afrika ve Orta Doğu'daki siyasal mücadeleleri romanına taşır. Romanın antagonisti olan Domingo Badia Y Lebligh'in, Yeni Osmanlılar cemiyetine ilham kaynağı olan Carbonari cemiyetine üye olması araştırmamızın çekirdeğini oluşturmaktadır. Çalışmamızda romanın fiyosyonel niteliğinin göz önünde tutularak Carbonari cemiyetinin yapısını ve romancının bu cemiyete bakışını değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Novel, Ahmet Mithat Efendi, Carbonari, Domingo Badia Y Lebligh

A Community That Calls Attention In Our First Novelism

Abstract: Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrâr and Zeyl-i Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrâr written by Ahmet Mithat Efendi in 1875 are the first samples of Turkish literature. They are poliphonic novels. Ahmet Mithat Efendi who likes to handle historical material at fictional atmosphere has managed to immortalize characters created by him in his novels. Dominico Badia who sereal name is Domingo Badia Y Lebligh is one of these memorable characters that makes spying by travel and plans to transform the country's rulings by creating internal chaos. Inspired by Fenelon's *Telemaque* and Alexander Dumas Pere's *The Count of Monte Cristo* novels, Ahmet Mithat Efendi puts forth the native form of Telemakhos by protagonist Hasan Mellah, on the other hand, carries political struggles in Europe, Africa and Middle East to his novel thanks to the pursuit of Domingo Badia Y Lebligh. He is the antagonist of the novel and he is a member of Carbonari community, which is the inspiration source of Yeni Osmanlılar community, according to the historic sources. Domingo Badia Y Lebligh's being a member of Carbonari will form the focus of our study. In our work, we will assess the structure of Carbonari community and the view of the novelist to this community by taking into consideration of the functional property of the novel.

Anahtar Kelimeler: Roman, Ahmet Mithat Efendi, Carbonari, Domingo Badia Y Lebligh

1. GİRİŞ

Türk edebiyatının ilk büyük romancısı Ahmet Mithat Efendi, gazeteci kimliğinin verdiği bir eğilimle Osmanlı coğrafyası ve Avrupa'da gelişen hadiselere daima ilgi duymuştur. O, her zaman güncel olanın içindedir. Bu yüzden otuzu aşkın romanı, güncel meseleler ile doludur. Edebiyatın metaforik bir yeniden üretim olduğu dikkate alındığında, Ahmet Mithat Efendi, XIX. yüzyıl Osmanlı ülkesinde önemli olan hadise ne ise, onu mutlaka romanlarına yansıtmıştır. Tanpınar (1988) onun Türk toplumuna roman okutmayı öğrettiğini belirtir. Esasında onun Türk sanatçısına roman yazmayı öğrettiğini rahatlıkla dile getirebiliriz.

Ahmet Mithat Efendi'nin gayretiyle, okur-yazar oranının düşük olduğu bir toplumda günümüzün prime-time saatleriyle mukayese edilebilecek bir okuma saati oluşur. Bu okuma saatinde, sarayda, yalılarda, konaklarda ve küçük ahşap evlerde (Tanpınar 1988: 459) yediden yetmiş bütün hane halkı, okuma bilen kişinin etrafında toplanır, kâh günlük gazetelerden pasajlar dinler, kâh onun romanların episodlarını büyük bir merakla takip ederdi. Bu XIX. yüzyıl Osmanlı başkentinin en önemli kültürel faaliyetlerinden biriydi.

1295'te (m.1878) çıkmaya başlayan *Tercümân-ı Hakikat*'i kısa sürede payitahtın en çok satılan ve okunan gazetesi haline getiren Ahmet Mithat Efendi, birçok romanını işte bu gazetesinde tefrika ederek yayımlamıştır. Dolayısıyla okur ve dinleyiciler, bir sonraki günün gazetesinin çıkmasını büyük bir merakla beklemişlerdir. Hatta Ahmet Mithat'ın *Esrâr-ı Cinâyât* romanı tefrika edilirken, bazı okurlar romanda geçen hadiselere hakikat vehmederek suçluların yakalanması için gazete önünde gösteri yapmışlar veya kahramanın serencamının ne olacağı konusundaki merakını yenemeyerek gazetenin yazı işlerinden neticeyi öğrenmeye gitmişlerdir (Korkmaz 2011: 105). Şüphesiz ki bu durum ancak, Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında hem "illusionprinciple"ı iyi kullanması hem de realiteyi önemli ölçüde fon olarak yansıtmasına bağlanabilir. Romanlarını döneminin okuruna büyük bir ilgiyle okutan Ahmet Mithat Efendi, büyük bir ansiklopedist olarak elbette güncel meseleleri, eserlerinedahil edecekti. Politik meselelerin romanda öykü olarak kendine yer bulması ancak bu sayede mümkün olabilirdi.

2. CARBONARİ CEMİYETİ

Avusturyalılarca mağlubiyete uğratılmış Carbonari cemiyetinde bulunmuş Giuseppe Mazzini, hücrelerle devrimin gerçekleşmeyeceğini anlayınca liberal bir genç (jeune) hareketi oluşturur (Pirenne 1951: 1191). Mazzini ve sonra-

sında Garibaldi öncülüğündeki İtalyan genç (jeune) kuvvetleri İtalya'da siyasi birlik kurmak için savaşırlar. Fransa'dan İstanbul'a yerleşen ve aynı zamanda İtalyan bir "jeune" olan Jean Pietri'nin Osmanlı Genç Yurtseverler Birliği'nin oluşumunda rol aldığını Niyazi Berkes (2003: 277) dile getirir. Şerif Mardin (1996) ise, Ali Suavi'nin Avrupa'da ortaya çıkan genç hareketlerden etkilendiklerini kesin bir dille ifade ettiğini dile getirir (s.31). Bir Carbonaro olan Silvio Pellico'nun hapisane hayatının anlatıldığı *MesPrisons (Hapishanelerim)*, genç kuşak Osmanlılarca okunmuş önemli bir eser olmuştur. İtalya'da liberal genç harekete ilham kaynağı olan Alessandro Manzoni'nin *Promessisposi (Nişanlılar)* adlı eserinin Osmanlı gençlerince okunup okunmadığı ise ayrı bir araştırma konusudur.¹ Paris'te bulunan Osmanlı gençlerinin Avrupa'yı kasıp kavuran Carbonari örgütlenmesi veya İtalya'da Mazzini-Garibaldi çizgisinde devam eden "jeune" hareketiyle tanışmamış olmaları mümkün değildir. Nitekim Şinasi, Paris'teyken Frederic Millingen'den Garibaldi ile temas kurması için aracılık etmesini ister (Mardin 1996: 30). Osmanlı genç kuşak hareketi Carbonari cemiyetinin örgütlenme modeline pek yabancı değildir. Osmanlı ülkesinde 1860'lı yıllarda başta Şinasi, Mustafa Fazıl Paşa gibi isimler Türkiye'de bir "jeune" hareketi oluşturmak isterler (Sungu 1999: 777). Onlar, Jean Pietri'nin de yardımıyla örgütlenme modeli olarak Carbonari cemiyetini seçmişlerdi (Berkes 2003: 275).

Belirttiğimiz gibi romanlarında güncel meseleleri işleyen Ahmet Mithat Efendi'nin Carbonari ve jeune hareketlerine ilgisiz kalması mümkün değildi. O, bir yandan gazetesinde Avrupa'da gelişen hadiseleri aktarıırken bir yandan da bunları romanlarında malzeme olarak kullanır. Osmanlı coğrafyasında, tüccar kılığında girip ajanlık yapan Domingo Badia Y Liebligh'in öyküsü² birbirinin devamı olan *Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrâr* ve *Zeyl-i Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrâr* romanlarında yansıtılmıştır. *Esrâr-ı Cinayât*'ta Sultan Abdülaziz'in intihar süsü verilerek öldürülmesi metaforik olarak ele alınmıştır. Aslında Abdülaziz'in intihar mı ettiği yoksa cinayete mi kurban gittiği Osmanlı ülkesinin son döneminin en büyük tartışmalarından birisidir. Bilindiği gibi Mithat Paşa olayında Üss-i İnkılâb'ı yazarak sarayın tezlerine destek veren Ahmet Mithat Efendi (Tanpınar 1988: 451), *Esrâr-ı Cinayât*'ta bu tutumunu sürdürür. Dolayısıyla Abdülhamit'in Abdülaziz'in öldürüldü-

¹ Şerif Mardin (1996), Ebuzziya Tevfik'e dayandırarak verdiği bilgide, Yeni Osmanlılar teşkilatını kurmak için 1865'te Belgrad ormanlarında yapılan toplantıya Ayetullah Bey'in iki kitap getirdiğini belirtir (s.29).

² Asıl adı Domingo Badia Y Liebligh olan Dominico Badia 1767-1818 yılları arasında yaşamıştır (Korkmaz 2010: 118)

ğünü düşünmesi ve suçluları cezalandırması ile Ahmet Mithat Efendi'nin *Esrâr-ı Cinayât'* taanlattıkları arasında büyük bir paralellik vardır. *Dürdane Hanım'* da telefon okura tanıtılır. *Kafkas'* ta 93 harbi anlatılır. *Acâyib-i Âlem'* de Rusya ve İskandinavya'nın sosyal kültürel ve ekonomik tarihleri anlatılır. *Hayret'* te Hint coğrafyası tanıtılır. Dolayısıyla Türk toplumunun büyük bir ansiklopedisti olan Ahmet Mithat Efendi'nin bu genç Osmanlıların örgütlenmede örnek aldıkları Carbonari örgütüne karşı ilgisiz kalması mümkün değildi.

3. HASAN MELLÂH YAHUT SIR İÇİNDE ESRÂR VE ZEYL-HASAN MELLÂH YAHUT SIR İÇİNDE ESRÂR ROMANLARI

Romancılığın büyük bir ustası olan Ahmet Mithat Efendi, *Hasan Mellâh* romanlarında mekânı bütün Akdeniz'den müteşekkil yaparak sözü Carbonari cemiyetinin çalışma biçimine ve kurallarına getirir. Türk romancılığında bir ilk olan bu tutum, okuru bilgilendirmek ve halkın bilgi seviyesini yükseltmek amacını taşır. Her büyük romanın kendi türünün özelliklerini özgün bir biçimde ortaya koyduğu hatırlandığında, Ahmet Mithat Efendi'nin bu tarihi anekdotları eserinde yansıtması iddia edildiği gibi sanatına halel getirmez. O, komitecilik faaliyetlerinden haberdar olmayan bir topluma bu konuda malûmât vermek ister. Ahmet Mithat Efendi, bunu yaparken gerçeklerden bir an olsun ayrılmaz. Kahramanları ne kadar olağan üstü bir yapıya sahip olsa da romanın fonuna yerleştiği tarihi, ekonomik ve toplumsal hadiseler o kadar gerçektir. Belki onun için, II. Abdülhamit'in görüşlerini ve siyasetini destekleyen bir bilinçle yazıldığı ve yanlı olduğu iddia edilebilir. Böyle düşünülse bile, onun romanlarının tarihsel arka planının gerçekliklerden hareket ettiği olgusunu yine de ortadan kaldırmaz. Romanı okuyan o dönemin okuru, Ahmet Mithat Efendi'nin saray hakkında söylediklerine katılır veya katılmaz, o ayrı bir tartışma konusudur.

Çalışmamızda elbette romanın kurgusal bir dünyaya sahip olduğu gerçeğini gözden uzak tutmayacağız. Bu çalışmada yapacağımız şey, Ahmet Mithat Efendi'nin 1875'te yazılan *Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrâr* ve *Zeyl-i Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrâr* romanlarında Carbonari cemiyetinin nasıl çalıştığını, faaliyetlerini nasıl sürdürdüğünü romancının bakış açısı etrafında değerlendirmektir.

DominicoBadia, gerçek adı Domingo Badia Y Lieblich olan İspanyol bir seyyâhtır.³ Fakat kılık değiştirerek İslam ülkelerinde Cizvit tarikatı adına misyonerlik yapar. Misyonerliği sırf daha çok zengin olabilmek için benimsemiştir. Genellikle Müslüman Arap din adamı kılığıyla kendini tanıtır. Hasan Mellâh Faslı Müslüman bir gençtir. Cuzella adlı bir İspanyol kızı sever. DominicoBadiaiseCuzella ile evlenmek ister. Badia kendisini kabul etmeyen Cuzella'ı kaçıır. Romanın vaka örgüsü bu şekilde başlatılır. Hasan MellâhCuzella'ı bulmak için DominicoBadia'nın peşine düşer. Romanın vakası bütün Akdeniz'e yayılır. Ahmet Mithat Efendi, nehir romanının ilk örneği olan bu iki romanında 18. ve 19. yüzyıl Avrupa'sının siyasi, dini, ekonomik ve kültürel hayatını okura anlatma fırsatı elde eder. İtalya tarihi kadar Mısır, Fas, Osmanlı tarihi de romana girmiştir. İlk eserlerinden olması sebebiyle, bu iki romanı bu konuda çok iddialıdır. Romancı *Cevdet* ve *Thiers* tarihlerinden yararlandığını sıklıkla vurgular. Öte yandan Ahmet Mithat Efendi, modern bir romancı olduğu için gerçek olanla kurgusal olanın ayırt edilmesi gerektiğini romanın henüz o ilk döneminde dahi ifade eder: "Avrupa tarihinin birçok acayip ve garibinden birisi dahi, medeniyetin en büyük sademâtına uğramış olan bu garip kıt'a içinde teşekkül eden dinî, hikemî ve bhusus siyasi cemiyât-ı hafiyedir. Bunlardan en büyük ve en mühimlerinin adedi yirmiyi tecavüz eder. Her birinin nice garaibi vardır ki, yazılsa erbâb-ı mütâlaayı hayrette bırakır. Ancak şimdiye kadar defaâtle arz ve ihtar eylemiş olduğumuz veçhile, bu nüshayı müverrih sıfatıyla kaleme almayı hikâyenüvis sıfatıyla yazmakta bulunduğumuzdan, vazifemizin haricine çıkmamak suretine kemaliyle ehemmiyet vermekteyiz." (Ahmet Mithat 2000b: 335)

Ahmet Mithat'ın "Cemiyât-ı hafiyeye" ifadesinden Carbonari, Gülhaçlılar, Masonlar, Cizvit Tarikatı gibi yer altı cemiyetleri anlaşılmuştur. Carbonari cemiyetinin her bir üyesi, gönüllü olarak hizmet eder. Her türlü istihbaratı toplar, üyelerini hücre tipinde örgütleyerek bekasını temin eder. Bir hücre çökertildiğinde ötekileri faaliyetlerine devam eder.

Carbonari cemiyeti, kilise karşıtıdır. Aynı zamanda ulusal ve seküler bir sistemi hedefler. Carbonari, "kömürcüler" anlamına gelen çoğul bir kelimedir. Carbonaro ise İtalyancada bunun tekil şeklidir. Niyazi Berkes (2003) bu ce-

³ Edward Said (2010), Richard Francis Burton (1821-1890)'un "Hintli Müslüman bir hekim kılığında" (207) Mekke ve Medine'de yaşadığını ve mükemmel Arapça konuştuğunu dile getirir. T. E. Lawrence de Müslümanların içine sızarak onlar gibi yaşayan kişilerdendir. Edward Said, Lawrence ile birlikte Henry Palmer (DominicoBadia gibi öldürülür), D.G. Hogart, GertrudeBell, Ronald Storrs, St. John Philby ve William Gifford-Palgrave gibi isimleri "Şarkiyatçı ve imparatorluk ajanı" olarak değerlendirir. (a.e., s.209) Dolayısıyla kronolojik olarak bakıldığında DominicoBadia, bu tiplerin öncü örneğinin edebiyatımıza yansımış biçimidir.

miyet için şu tanımını yapar: "...İtalya'da Fransız devrimi fikirlerinin etkisi altında 1820'de doğan ve amacı ulusal, cumhuriyetçi bir İtalyan siyasal birliği gerçekleştirmek olan örgütlerin en ünlüsüdür." (s.276). Mason örgütlenme biçimini örnek alan Carbonari, başarısızlığa uğrar. Mazzini ve Garibaldi cemiyetin adını ve çalışma biçimini değiştirse de bu defa Napolyon İtalya'da kiliseye yardım ederek yeniden başarısızlığa iter (Berkes 2003: 176). Ama şu unutulmamalıdır ki Fransız İhtilali'nin getirdiği modern ulus devlet kavramı başlangıçta bu tarz cemiyetlerce benimsenmiştir.

Ahmet Mithat Efendi de içinde yaşamış olduğu 19. yüzyılın Avrupa tarihine ilgisiz kalmamış, bu yüzyıl boyunca faaliyet göstermiş ve Osmanlı geçlerine esin kaynağı olmuş Carbonari cemiyetini ayrıntılı bir şekilde *Zeyl-i Hasan Mellâh* romanında işler. Her ne kadar onun romanları için yapılan eleştirilerde eserlerinin ham olay yığınlarıyla dolu olduğu iddia edilse bile bu eleştiri gerçekliklerden son derece uzaktır. Onun romanlarında hiçbir şey tesadüf eseri veya akla geldiği gibi yer almaz. Her konu en ince ayrıntısına kadar tasarlanarak, düşünülmüş ve sorumluluk makamında bulunduğu büyük bir dikkatle kabul edilerek romana konulmuştur. Şüphesiz ki söz konusu romanında Carbonari'nin oluşması, ancak bu cemiyetin Osmanlı coğrafyasını da etkilemiş olmasıyla açıklanabilir.

1767-1818 yıllarında yaşamış olan DomanicoBadia,İspanya'danCuzella'i kaçırdıktan sonra Paris, İstanbul ve Kahire, Aydın, Roma ve Şam'da bulunur. Her yerde başka bir kılığa bürünür. Amacı Hasan Mellâh'tan gizlenmek olsa da Cizvit tarikatı adına çalışır. İspanya'da iken Carbonari cemiyetine üye olmuştur. Romanda DominicoBadia'nın Roma'ya gelmeden önce Carbonari cemiyetine yalnızca kâğıt üstünde bir üyeliği vardır. Badia, İtalya'ya geldikten sonra Carbonari cemiyetinin faaliyetleri, örgütlenme tipi, yargılama sistemleri, ekonomik güç ve olanakları ayrıntılı bir şekilde anlatılmaya başlar. Ahmet Mithat Efendi, romanında Carbonari cemiyetinin kurulma nedenini Avrupa'daki feodal yapının sömürüsü ve Kilise'nin zulmüne bağlar:"Târih-şinâsân-ıerbâb-ı mütâlâaya malûm olmak lâzım geldiği veçhile, müstesna vakitlerde Avrupa'nın her tarafında ve bhusus İtalya'da papaz güruhu halkı yalnız taht-ı kahr-ı esâretlerine alıp mamelekini soymak derecesindeki tagallübleriyle kanaat getiremeyerek, gerçekten kanlarını da emmek hararetiyle kıyam eylemiş ve bu maksat uğrunda o zaman İtalya'yı miyanelerinde bittaksîm, her biri büyük bir eyalet veya sancakta birer Nemrut ve Firavun kesilmiş olan prensler ile bilittifak, her iki taraf yekdiğerinin mezalimini terviç etmekte bulunmuştu.Mal müsadere etmek, ırz hetk etmek, keyif için bir

adamı nehre atıvermek veyahut karnını deşmek derecesindeki mezalimden birisi hakkında edna şikâyete mütecasir olmak kimin haddine düşmüştü?" (Ahmet Mithat 2000b: 336)

Ahmet Mithat Efendi, sorumluluk katında oturan bir romancıdır. O elindeki her malzemeyi, ucu nereye uzanırsa uzansın kaygısızlığı içinde kullanan bir sanatçı değildir. Carbonari cemiyetinin Avrupa'daki Kilisenin zulmü ve feodalizmden doğmuş olarak yansıtısa da cinayet ve sabotajlarını onaylamaz. Kanunla sınırlandırılmış iktidar güçlerinin, adaleti tesisi noktasında daima bu tarz kontrol dışı cemiyetlere tercih edilmesi gerektiğini vurgular: "Hikmet-i târihi muhakeme eden feylesoflar derler ki, mukaddepleri halk üzerine mütegalib ve müstevli guruh varken Carbonari Cemiyeti hürriyet ve selâmet-i âmmeyimütekeffil bir cemiyet-i medeniye sıfatında bulunur ve mütagallibîn tarafından ne kadar tazyik görürse o kadar büyürdü. Sonraları mütegalibîn-i mezkûre ilân-ı tanzimâtla halkın hâmî-i müşfiki sıfatını alınca Carbonari takımı haydut menzilesinde kaldı ve hükümetler dahi haydut cemiyetlerinden ibaret bulunan Carbonari Cemiyetinin halk indinde rağbetini kaybeylemiş olduğunu görerek, yine halkın inzimâk-ı muâvenetiyle bu cemiyetin hakkından geldi." (Ahmet Mithat 2000b: 340)

Modern yaklaşımlar, Ahmet Mithat Efendi'nin yukarıya aldığımız görüşleriyle paraleldir. Nitekim Julius R. Ruff (2011), erken Modern Avrupa'da saldırı ve cinayet şeklindeki şiddet olaylarının bu tarz eksikliklerden kaynaklandığını vurgular (Ahmet Mithat 2000b: 142). Islahât Fermanı'nın ilânında önemli katkıları olan Sadrazam Ali Paşa, gayr-i müslim tebaanın haklarını genişletmenin Avrupa'da eğitim gören farklı inanç sahiplerinin çocuklarının yıkıcı faaliyetlerini durduracağını düşünmüştür (Mardin 1996: 27).

Bu şartlar altında kurulan Carbonari cemiyeti, 1815 ve 1822 yıllarında en kuvvetli durumuna gelir. 60 binin üzerinde üyeye sahip olur (Ahmet Mithat 2000b: 337). Ahmet Mithat'a göre, cemiyet bu yıllarda Piemonte, Napoli, Fransa ve Roma gibi şehirlerde sekiz-on bin kişilik güce ulaşmıştı. Cemiyetin üyeleri her yere sızar, ülkenin önemli bir gücü haline gelir. Öyle ki "asâkir-i mustahfazanın yüzde yirmisi"nin (Ahmet Mithat 2000b: 337) yani ordunun beşte birinin bu cemiyet üyelerinden oluştuğunu söyler.⁴

⁴ Carbonari cemiyetinin İtalyan mafyasının temel ilham kaynağı olduğu ve güçlenmesinde bu geleneğe yaslanmasının etkili olduğu hususu bir iddia olarak ileri sürülebilir.

Carbonari cemiyeti üyeleri aralarında şifreli bir dil kurarlar. *Zeyl-i Hasan Mellâh'* ta Carbonari üyelerinin şifreleri ve bu şifrelerin karşılıdığı anlam şu şekilde ifade edilir:

Baş ağıl: Yönetim hücresi	Kurt: Zeleme
Ağıl: 20 kişilik hücreler	Yeğen: Carbonari üyelerinin hitap şekli
Koyun: Halk	Mangal: Ağıl
Çoban: Carbonari üyelerinin her biri	Hava: Vatan ve memleket

Carbonari cemiyeti üyeleri, belirttiğimiz gibi hücre tipi yöntemiyle örgütlenmektedir. Ahmet Mithat Efendi, bu örgütlenme modelini detayıyla anlatır: "... İtalya İçinde tekmil azası altmış bin neferi tecavüz eden bu cemiyetin en büyük reisi, yalnız yirmi nefer ikinci derecedeki rüesayı tanıyıp, başka hiçbir fert tanımaz ve bu yirmi nefer ikinci rüesa dahi kendi yirmişer nefer üçüncü reislerini tanıyıp, onlar dahi yirmişer, otuzar, nefer efradı tanırlardı. Bu halde Carbonari efradından birisi şayet cemiyete hiyanet ve hükûmete hizmet edecek olursa, yalnız kendi tanıdığı yirmi neferi ele verebilir. Cemiyetin sair azası bu hiyanetin mazarratından emin kalırdı. Hatta bunların sahâyif-i tarihi doldurmuş olan harekât-ı bâgiyâbanelerinden hiçbirisinde Carbonari lâfzı ağıza bile alınmayıp, güya halk kedilikleriyle isyan etmekteymişler gibi hareket eylemişler." (Ahmet Mithat 2000b: 337-338)

Carbonari cemiyeti, İtalya'da âdeta bir suç örgütü gibi çalışır. Cemiyet, her ne kadar düşünce sisteminde nasyonalizm ve sekülerizm etkili olsa da kontrol dışı unsur olarak var olur. Ahmet Mithat Efendi, Carbonari'nin sabotaj ve suikast yöntemlerini sıkça kullandığını dile getirir. *Esrâr-ı Cinayât* romanında Kalpazan Mustafa'nın Halil Sûrî'yi kloroformla zehirleyip cinayete intihar süsü vermesi bize Sultan Abdülaziz'in ölümünün ardından bileklerinin kesilmiş olmasını hatırlatır. Esasında 19. yüzyıldan itibaren gizli cemiyetlerin toplumdaki etkisinin artması ile sabotajların artması arasında önemli ölçüde bir paralellik kurmak mümkündür. Nitekim Ahmet Mithat Efendi, Carbonari cemiyetinin sabotaj ve cinayet yöntemlerini şöyle anlatır: "Bir manastırda veyahut hanesinde papazın birisi maktul bulunur. Kim katledecek? Şüphe yok ki, kara sevda ile kendisini aşmış veyahut kesmiştir. Hâlbuki bu herifin Carbonari ipiyle asılmış veya onun kurşunuyla vurulmuş veyahut onun bıçağıyla kesilmiş olduğuna asla şüphe edilmemelidir. (Ahmet Mithat 2000b: 338)

Carbonari cemiyetinin her kesimden üyesi bulunmaktadır. Belirttiğimiz gibi cemiyet her türlü hükûmet ve yönetim katmanında etkili olur: "Haydutlar bir derebeyinin hisarını basarlar. Herif idam, malını müsadere ederler. Ancak

bu haydutlar ol haydutlardır ki, onların cemiyeti içinde en büyük hükûmet memurları da vardır. En büyük asker zabıtları de. Hatta en büyük papazlar bile. O cemiyete Carbonari derler ama, Carbonari demek ne demek olduğunu kim bilir ki, buralara kadar sarf-ı zihn eylemeye muvaffak olsun?" (Ahmet Mithat 2000b: 338)

Ahmet Mithat Efendi'nin *Hüseyin Fellâh* romanında, Ahmed Bey, Ceza-yir'deki çevresinde büyük bir bilgin olarak tanınmaktadır (Korkmaz 2010: 176) Oysa geceleri tebdil-i kıyafetle korsanlık ve haydutluk yapmaktadır. Carbonari cemiyetinde toplumun önemli kişilerinin bulunmasını romanına ekleyen Ahmet Mithat Efendi'nin, döneminin yaşantısına ve politik çatışmalarına sırtını dönmediğini göstermektedir. Mithat Paşa olayı, Ahmet Mithat Efendi'nin sanatını önemli ölçüde etkilemiştir.

Umberto Eco'nun *Prag Mezarlığı* romanında, 19. yüzyılda Carbonari cemiyeti, Cizvit tarikatı ve Mason teşkilatının çalışma biçimi, sabotajları ve cinayetleri kurgusal bir atmosferde anlatılır. *The Protocols of the Elders of Zion* gibi Avrupa'daki Yahudi aleyhtarlığı metinlerinin⁵ oluşum sürecine yolculuğa çıkarr okuru. Eco, toplumun önemli kesimlerinden kişilerin gizli örgütlerde bulunması ve satanikayinlere katılmasını işler. Dolayısıyla 19. yüzyılı araştırmak isteyen bir araştırmacının karşılaşacağı olguların önemli bir kısmının altında gizli örgütlerin imzası olacaktır. Ahmet Mithat Efendi de mümkün olduğunca Avrupa'da güncel olan bu tarihi olayları, romanına fon olarak yansıtmıştır.

Carbonari cemiyetine üye olmanın belli kuralları vardır. Bu kurallar, cemiyet üyelerinin deşifre olmaması üzerine tesis edilmiştir. Mithat Efendi bunu romanında şöyle anlatır: "Evvel emirde cemiyete dehalet edecek olan adam, hangi yirmi kişiden ibaret bölüğü kaydolunacaksa kendi hakkında mezkûr yirmi kişinin kefalet göstermesi lâzım gelirdi. Binaenaleyh o adamın kâffe-i ahvâlınden yirmi nefer rüfekası mes'ul olup, bu mes'uliyet ise herifin göreceği cezaya iştirak derecesine vardığından bir neferin yirmi nefer küfelânın kırk tane gözü daima açık bulunurdu." (Ahmet Mithat 2000b: 338-339)

Carbonari cemiyetinin yargılama biçimi ilkel bir tarzdadır ve keyfiliğe dayanır. Cemiyete ihanet edenler ölümle cezalandırılır. Ölümle cezalandırılan kişi, dünyanın neresine giderse gitsin bir şekilde üyelerce bulunup yok edilir. "Hatta birkaç defa kıt'anın haricine kaçan erbâb-ı töhmetin de tertib-i cezaları

⁵ Edward Said (2010), düşmanlık ve kinin belirlediği bu tarz metinlerin oluşum süreci ile dogmatik şarkiyatçılığın doğum sürecini benzer sebeplere dayandırır (s.320).

için arkaları sıra memur gönderilmiş ve cezaları tertip olunmuştur” (Ahmet Mithat 2000b: 339) Ahmet Mithat Efendi'nin 1877'de yazdığı bir diğer roman olan *Süleyman Musli'* de aynı adlı kahraman, Hasan Sabbah'ın Haşhaşi örgütünün verdiği görevleri, sevgilisi Mariya Konstane'yi kurtarmak için yapar. Ancak Alamut kalesinin iç yüzünü öğrendiği için Şeyhülcebel Hand Alâeddin tarafından yok edilmek istenir ve yerleştiği Konya'ya bir suikast ekibi gönderilir (Ahmet Mithat 2000c: 198) Carbonari cemiyetinin cinayet, suikast ve sabotajları ile Haşhaşilerinki arasında büyük bir benzerlik vardır. Yine Carbonari cemiyetine üye kabul edilme sistemi, referans zorunluluğu bakımından Haşhaşi yöntemlerini hatırlatır.

Carbonari cemiyetinde küçük cezalar için “tekdir ve tevbih ve icabına göre tayin olunan nakdi ceza” (Ahmet Mithat 2000b: 339) uygulanır. Yargılamanın yapılması ve cezanın uygulanması için görevlendirilen memur, hiçbir şekilde yazılı bir şey kullanmaz. İletişimi gizli yapar. Amaç delil bırakmaktır. Hatta uzak memleketlerle iletişim sözlü olarak sağlanır. Örgüt üyelerinin birbirini tanınması için ikiye ayrılmış iskambil kâğıdı kullanılır. Bir yarısı cemiyetin elinde diğer yarısı cemiyet üyesinin yanındadır. Cemiyet üyesiyle iletişime geçen kişi kartı tamamlayan diğer bölümü çıkararak parola doğrulamasından geçer. Böylelikle üyeye iletilen bilgilerin emin kaynaklardan geldiği anlaşılır (Ahmet Mithat 2000b: 339).

Dominico Badia Roma'ya 1817'de gelir. Bu yıllarda kilise egemenliği devam eder. Carbonari cemiyeti de bu yıllarda Fransız ihtilalinin getirdiği fikirler ışığında büyümeye başlamıştır. Dominico Badia ise İtalya'ya geldiğinde kiliseyle yakın ilişki kurar, Papa'nın yakın çevresinde yer alır. Domanico Badia, kocası Carbonari cemiyeti tarafından öldürülen ve kilise yanlısı olan Kontes de Padoga ile evlenmek üzeredir. Badia Roma'ya gelir gelmez Carbonari cemiyeti kendisini bulur. İkamet ettiği yere bir üyesini gönderip Papa'nın desteklediği bu evlilikten vazgeçmesini ister ve yine Papa'nın cemiyete karşı olan “şiddet ve taziyik”inden (Ahmet Mithat 2000b: 344) vazgeçirilmesi görevini verir. Dominico Badia, Kontes de Padoga'yla malı için evlenmeyi istemektedir. Carbonari cemiyeti, üyesini mücadele ettikleri kiliseye ve papaya kaptırmayı istemez. Dominico Badia ise cemiyetten korunmak için kiliseden ve polisten yardım ister, kendisine koruma tahsis edilir. Bu yıllarda Carbonari cemiyeti o kadar güçlüdür ki her yere sızmıştır. Badia'nın uşağı Joseph ve metresi Martino da Carbonari üyesidir. Fakat Dominico Badia'nın bundan haberi yoktur. Öyle ki kendisine tahsis edilen polis ve ajanların yarısı da Carbonari'ye mensuptur. Dolayısıyla bu şartlar altında korunan Badia'nın Carbonari'den kaçması mümkün

değildir. Nitekim Kontes de Padoga ve DominicoBadia'yı bilmedikleri bir yere kaçırarak yargılamaya başlarlar. Ahmet Mithat Efendi, DominicoBadia'nın cemiyetçe nasıl kaçırıldığına uzun bir yer ayırır. DominicoBadia bir sabah uyan-
dığında kendini tuhaf bir yerde bulur. Uzun bir süre kendine gelemmez. Yatmak için tekrar uğraşır, fakat uyanık olduğunu anlar: "Badia akşam yattığı odanın içinde değildi. Akşam yattığı oda kendisinin mükellef yatak odası olup, sabah uykudan uyanarak kendisini derununda bulduğu oda ise boyasız beyaz tahtadan mamul bir masa ve yine bu nev'iden bir karyola ve maî bezden perdeler ile döşenmiş pis ve mundar bir mahal idi. (Ahmet Mithat 2000b: 352)

DominicoBadia'nın kaçırıldığı ortam metruk bir evi andırmaktadır. Dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi'nin bu tarzda sahne (scène) hazırlaması, Carbonari'nin satanik ayinleri andıran yargılama anını hazırlama amacını taşır. Oluşturulan mahkeme *ad hoc* niteliktedir. "Cine, periye, şeytanameytana itikadım yoktur ki bu tayy-i mekânı onların şerrine hamledeyim. Bu memleketin cini, şeytanı, hep Carbonari halkı olduğundan bu da mutlaka onların işidir". dedi. Ve bu söz kendisine kanâat-ı kâmile vermiş olduğu cihetle, işin akibetine muntazır olmak için (...) yatağının kenarına oturup mahzun mahzun düşünmeye başladı (Ahmet Mithat 2000b: 353).

Badia'nın kilitlendiği yerde bulunan uşak Joseph, karanlık bastırdıktan sonra yüzü maskeli olarak gelir ve onu yargılama salonuna götürür. Burada mahkeme kurulmuştur. DominicoBadia, idam hükmünün verileceği korkusuyla titremektedir: "Badia, Joseph'i nikaplı olarak gördüğü zaman bir kahkaha-i istihzâ ile gülmüş mü zannedersiniz? Heyhât! Bu anda Badia Joseph'i görmüyordu. Âdeta ölüm kalkmış gitmiş yüzüne de bir nikap çekerek gelmiş de, kendisini ahirete davet ediyormuş zannedirdi. Joseph'e hiçbir cevap veremedi. Vücudundaki raşeyi bir türlü teskin edemeyerek, titreye titreye kalktı Joseph'in arkasına düştü." (Ahmet Mithat 2000b: 356)

Ahmet Mithat Efendi, gizemli bir salon teşkil eder. Salonda bulunan herkesin yüzü maskeli ve örtülüdür. Kimse kimseyi tanımaz. Romancı, yargılamanın yapılacağı salonu DominicoBadia'nın gözüyle anlatır: "Vardıkları yer büyükcek bir salon olup, derununda yirmi beş kadaryüzü nikaplı erkek ve bir de keزالik yüzü nikaplı kadın bulunup, bu cemiyetin hey'et-i umûmiyyesi âdeta bir maskeli baloya benzer idiye de, Badia'da bu teşbihi edecek iktidar yoktu. Bilâkis, salon içine girdikten sonra kendisini bütün bütünkaybeylemiştir. Zira o kadar nikaplıların içinde yüzü açık yalnız bir kadın bulunup, o dahi Kontes de Padoga idi." (Ahmet Mithat 2000b: 356-357)

DominicoBadia salona girdiğinde yargılama meclisi ayağa kalkar, Badia oturduğunda herkes oturur. Mahkeme başkanı ayağa kalkarak üyelere ve sanıklara seslenir:“Yeğenler! İspanya ağıllarından bizim meraya nakledilmiş olan yeğen DominicoBadia cemiyetin rızası hilâfına olarak bir izdivaç akdetmek arzusundadır. Akdedeceği Kontes de Padoga cemiyetimizin haricinde bir kadın olup, hatta bizden kocasının kanını dava etmektedir. Evvelâ zannederiz ki Kontes de Padoga sevgili kocasını boğmuş olan bir cemiyete mensubiyetinden dolayı yeğen DminicoBadia’yı tezevvüce kabul etmeyecektir. Bir kere de kendisine sual olunsun.” (Ahmet Mithat 2000b: 357)

Kontes de Padoga, DominicoBadia’yı sevmediğini, evlenmeyi düşünmediğini ve Papa’nın telkinini önemsemediğini söyler. Badia’yı cemiyet üyesi olduğu için reddetmediğini vurgular. Öte yandan Carbonari’nin kocasına bir üyelerini öldürdüğü gerekçesiyle kısas uygulandığını ifade eden mahkeme başkanı, Kontes de Padoga’nın cemiyet nazarında henüz masum olduğunu fakat bir üyelerine zarar verdiği takdirde intikamının alınacağını bildirir. Oysa Kontes, mahkeme kocasının intikamını alacağına yemin eder. Mahkeme başkanının konuşmasında dikkati çeken başka bir husus da cemiyet içinde katı bir hiyerarşinin var olmasıdır. Çünkü Kontes için “cemiyetimizin haricinde bir kadın” denmesi, kast sisteminin uygulandığını düşündürmektedir. Carbonari cemiyeti Marki de Fosavilla ile evlenmek isteyen Kontes de Padoga’yı Ernest Villa Cantica ile evlendirmek ister. Kontes bunu kabul etmese de ilgili kilise mühürleri ve evlilik akdi orijinal bir biçimde hazırlanmıştır. Çünkü mühürler ve senetler cemiyete mensup papazlarca Saint Greguar Kilisesi’nden sızdırılmıştır. Kontes de Padoga, ölüm tehditleri altında senedi imzalar. Cemiyetin böyle bir yola başvurmamasının sebebi, kendi aleyhlerinde çalışan iki kişinin güç birliği yapmasını engellemektir. Mahkeme Başkanı, Ernest Villa Cantica ile olan evlilik senedini imzalamasını istemesini şöyle izah eder: “Yalnız cemiyet sizin bir kocaya varmanızı istemiyor ve mutlaka size bir koca lazımsa kendi intihâb-gerdesi olan bir kocayı vermek istiyor da onun için. Hem siz bu senedi imza ederseniz mutlaka Monsieur Ernest’i yanınıza kabul etmeniz lâzım gelmez. Görüyorsunuz ya nikâh gizli nikâhtır. Yani ne zaman lâzım olursa o zaman meydana çıkacaktır.” (Ahmet Mithat 2000b: 359)

Buradaki evlilik akdinin ne kadar ustaca hazırlandığını, daha sonra Joseph’in DominicoBadia’ya anlatmasından öğreniyoruz. “Hatta sana Papa dahi Carbonaridendir derlerse inanmamazlık etme. Değildir a, misal olarak söylüyorum. Şunu mülâhaza et ki bu gece Kontes de Padoga’nın imza eylediği senet şühûd-ı mutebere huzurunda ve Saint Greguar Kilisesinde akdedilmiştir. Hatta kilise tarafından havi olan iki satır yazıyı papaz efendi görececek olsa kendi yazısı olduğunu tasdikan haçı öper.” (Ahmet Mithat 2000b: 364)

Umberto Eco'nun Prag Mezarlığı romanında Cizvitlerce hazırlanan ve II. Dünya Savaşı'nda Yahudilere yönelik katliama uzanan Prag Mezarlığı Protokolleri'nin Rahip Della Piccola gibi bir kaligrafi ustası tarafından hazırlandığı belirtilir. Burada da bu tarz gizli cemiyetlerin 19. yüzyılda bünyelerinde önemli kişilerin yazılarını taklit eden usta kaligrafları istihdam ettiklerini Ahmet Mithat Efendi de ifade etmektedir. Öyle ki Saint Greguar Kilisesi Baş Papazı taklit edilen yazıyı kendisinininki sanır.

Evlilik senedinin imzalanmasından sonra üyeler çekmiş oldukları meçlerini kınına koyarak yerine oturur. Daha sonra Dominico Badia'nın yargılanmasına geçilir. Mahkeme Başkanı, Badia ile ilgili yargılamayı şöyle başlatır: "Yeğenler! Yeğen Dominico Badia cemiyet tarafından kendisine verilen emri icrada teahhur gösterdi. Eğer emri ifa etmeyeceğini kat'iyen söylemiş olsaydı ceza başkalaşır. Kabahati yalnız teahhurdandır. Hâlbuki cemiyet bunu da henüz Badia'nın İtalya Carbonarisini tanımamakta olmasına hamletmektedir. Binaenaleyh, bu kabahatten tebriye-i zimmet etmek için söyleyeceği bir sözü varsa söylemesini fevkalâde olarak cemiyet kendisine müsaade eder." (Ahmet Mithat 2000b: 361)

Badia cemiyete karşı yaptığı hatanın idamla yargılanmaya sebebiyet vermediğini görünce sevinir. Badia elinde olmayan nedenlerle görevini ertelediğini yoksa yapmaktan kaçmadığını ifade eder. Mahkeme Başkanı Badia'ya bu kusuru yüzünden beş bin frank para cezası verir. Badia cezayı büyük bir memnuniyetle karşılar, canını kurtardığı için sevinir. Gitmek için müsaade ister. Fakat nasıl gelmişse öyle gönderileceği söylenir. Uyuması için ilk getirildiği yere konulur. Badia buraya nasıl getirildiğini merak ettiği için uyuyamaz, gözlerini kapatıp uyuyor izlenimi verir. Gece yarısı cemiyet üyeleri gelip ağzına ve burnuna kloroform sürülmüş bir sünger uygularlar. Böylece Badia uyuşturulur. Bundan sonrasını romancı anlatır: "Bîçare Badia bu suretle bayıldıktan sonra, beş on dakika kadar hâliyle terkolundu ve tamam kemaliyle kendisini kaybeyledikten sonra naşını dört kişi karga tulumba ederek bir arabaya bindirdiler. Bu arabanın tekerleklerine demir şınakaplanmamış olduğundan, yürüdüğü zaman gürültüsü ta uzaklara kadar gitmezdi. Bu suretle Badia'nın Saint Paulos meydanı üzerindeki konağına kadar geldiler. Muhafazaya memur olan polis neferâtından dördü arabayı istikbal eylediler ki, bunların dahi yüzleri birer mendil ile örtülmüştü. El birliğiyle cenazeyi indirdiler ve omuz birliğiyle yukarıya odasına kadar çıkardılar. Kimsenin haberi bile olmadı." (Ahmet Mithat 2000b: 363)

Yanı başında Carbonari cemiyeti bir uşak, bir metres ve çoğunluğu bu cemiyete mensup bir koruma ordusu içinden nasıl kaçacağına dair planlar yapan DominicoBadia, kendisine verilen dört gün mühlet zarfında bunu başarmak ister. Kuşatılmış olduğu konaktan ancak dördüncü günde şüphe çekmeyerek ayrılır ve Tiber nehrine doğru gider. Bindığı kayığı kullanan kayıkçıya kendisini uzağa götürmesini söyler. Kayıkçı nereye gitmek istediğini öğrenmek ister. DominicoBadia ondan sadece Roma'dan uzaklaşmasını ister. Kayıkçı ısrar eder ve Badia'ya "Hayır yeğen! Uzun etmiyorum nereye kadar gideceğinizi bilmeye mecburum." (Ahmet Mithat 2000b: 370) der. DominicoBadia sandalcının "yeğen" ifadesiyle kendisine hitap etmesi üzerine Carbonari üyesi olduğunu anlar. Bunun üzerine kayıkçıya ateş eder. Cesedini denize atar ve kayıkla uzaklaşmaya başlar. Kendisini İtalya'nın bir liman kenti olan Civitavecchiaaçıklarında bekleyen Cuzella adlı özel gemisine ulaşır ve kaptana Sicilya tarafına yol alması emrini verir. Böylece DominicoBadiaCarbonari cemiyetinin elinden kurtulur.

DominicoBadia İtalya'dan kaçtıktan sonra Şam'a Ali Abbasi kılığında ki bir Arap din adamı olarak yerleşir. Bir süre sonra Carbonari cemiyeti DominicoBadia'nın Şam'da olduğu haberini alır. Peşinden Arap kılığında ki İspanyol bir Carbonaro Şam'a gönderilir. Şam'da halkı Ali Abbasi kılığındaki Badia aleyhine kışkırtır. Onun Müslüman olmadığını yayar. Halk DominicoBadia'nın evini kuşatır ve onu linç ederek öldürür. Ardında kalan parası ve malları ise Carbonari cemiyeti üyesi Arap tarafından borç senetleri gösterilerek faiziyle birlikte otuz yedi bin frank karşılığında müsadere edilir (Ahmet Mithat 2000b: 398).

4. SONUÇ

Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrâr ve Zeyl-i Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrâr romanları Türk edebiyatının 1875'te ilk nehir formunda yazılmış eserleridir. Birbirinin devamı olan ve bütün Akdeniz'e yayılan bir ajanlık hikâyesinin anlatıldığı bu iki romanda, DominicoBadia'nın zenginleşme gayesiyle Ortadoğu ve Avrupa'daki yıkıcı faaliyetleri işlenmiştir. DominicoBadia İtalya'da bulunduğu sıralarda Carbonari cemiyeti tarafından gözlemlenir. Bir cemiyet üyesi olarak kendisinden belli yükümlülükleri yerine getirmesi istenir. Bu vesileyle Carbonari cemiyetinin Ahmet Mithat Efendi'nin bu iki romanında, kurgusal dünya göz önünde tutularak çalışma biçimi üzerinde duruldu. Ahmet Mithat Efendi Carbonari cemiyetinin çalışma biçimini *Cevdet*

ve *Thiers* tarihlerinden yararlanmışır. Çalışmamızda Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin örnek aldığı Carbonari cemiyetinin gizli bir örgüt olduğu, ulusal ve sekülerbir devlet kurmak için İtalya’da hücre yöntemiyle örgütlendiği, *ad hoc* mahkemeler kurarak üyelerini ve toplumun farklı kesimlerine ait kişileri yargıladığı ve ceza verdiği, amacına ulaşmak için sabotaj, cinayet ve suikastler yaptığı, kendisine ihanet eden üyelerinden intikam aldığı saptanmıştır.

5. KAYNAKLAR

- Ahmet MithatEfendi (2000a), *Hasan MellâhYahut Sır İçinde Esrar*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Ahmet Mithat Efendi (2000b), *Zeyl-İ Hasan MellâhYahut Sır İçinde Esrar*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Ahmet Mithat Efendi (2000c), *Çengi, Kafkas, SüleymanMuslı*, Haz. Erol Ülgen- Fatih Andi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Ahmet Mithat Efendi (2000d), *Acayib-İ Alem*, Haz. Erol Ülgen- Fatih Andi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Ahmet Mithat Efendi (2004), *Üss-İnkılap*, C.I-II,Haz. Tahir Galip Seratlı, Selis Kitaplar, İstanbul
- Ahmet Mithat Efendi (2000e), *Cellât, Esrâr-ı Cinâyât*, Haz. Nuri Sağlam, Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Berkes(2003), Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Dumas(2003), Alexandre, *Monte Cristo Kontu*, C.I-I, Çev. Aysen Altınel, İthaki Yayınları, İstanbul
- Eco (2011), Umberto, *Prag Mezarlığı*, Çev.Eren Yücesan Cendey, Doğan Kitap, İstanbul
- Findley(1999), Carter V.,*AhmedMidhat Efendi Avrupa’da*, Çev.AyşenAnadol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Korkmaz, Ferhat (2010), “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanları Ve Romancılığı (1874-1884)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi: Diyarbakır
- Korkmaz, Ferhat (2011). “Bir Gazetecinin Romanı: Esrâr-I Cinâyât”, *TurkishStudies*, Vol: 6/3, Ss.1049-1063
- Mardin, Şerif (1996), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Okay(1975), Orhan,*Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara
- Pellico (1946), Silvio, *Zindanda*, Çev. Ragıp Ögel, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Said (2010), Edward, *Şarkiyatçılık- Batı’nın Şark Anlayışları*, Metis Yayınları, İstanbul
- Sungu (1999), İhsan, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *Tanzimat*, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- Tanpınar(1988), Ahmet Hamdi, *19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul
- Uç(2000), Himmet,*Ahmet Mithat San’at ve Edebiyatı*, Bizim Büro Basımevi, Ankara